

Vračovice čp. 2

okres Ústí nad Orlicí

Stavebně historický průzkum

Zpracovali:

PhDr. Martin Ebel (dějiny usedlosti)

ing. arch. Zuzana a Jiří Syroví

doc. ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.

Spolupráce:

ing. Jiří Bláha

ing. Lucie Schenková

Radim Urbánek

PhDr. Mirka Cejpová

Vračovice - Brno - Praha, 1993 – 94, 2000

Dějiny usedlosti podle písemných pramenů

Není mnoho vesnic, v kterých se dochovaly (a případně jsou použitelné) gruntovní knihy již z 16. století; jednou z těchto obcí jsou ale shodou okolností Vračovice. Již patrocínium vračovického kostela zasvěceného svatému Janu Křtiteli naznačuje velmi starý původ obce; takřka s jistotou lze předpokládat vzhledem k zasvěcení, že nejstarší kostel na tomto místě byl již románský. Tuto hypotézu nikterak nepopírá rok nejstarší zmínky o existenci kostela (a obce): roku 1349 náležel zdejší farní kostel k nově založené litomyšlské diecézi [Profous, 4/1967, 613].

Obec Vračovice byla se sousedním Orlovem zřejmě epizodicky samostatným vladyckým statkem, jak lze soudit z nejstaršího deskového zápisu k roku 1558 (zmiňujícím opuštěné orlovské tvrziště). V této době však již Vračovice byly málo významnou viskou náležející k panství Brandýs nad Orlicí, ke kterému náležely do roku 1652, kdy brandýské panství bylo přikoupeno k Litomyšli. Po oddělení Brandýsa roku 1723 však Vračovice již zůstaly přiřazeny k litomyšlskému panství.

Nejstarší pozemková kniha pro Vračovice pokrývá plně dějiny zdejších gruntů počínaje poslední čtvrtinou 16. století (v některých případech i předcházející čtvrtstoletí). V obci bylo celkem pět gruntů a cenou pronikavě menší šestý objekt zvaný *sídlo*, k němuž sice nepatřily pole, ale kromě trochy dobytka především *zbroj, cepy železný a meč* [SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, i.č. 17400, fol. 284 násl.; tuto anomálii však nedovedeme blíže vysvětlit].

Nejstarším zjištěným držitelem gruntu s pozdějším popisným číslem 2 byl jistý Pavel Málek, který vzhledem k absenci staršího zápisu zde začal hospodařit nějakou dobu před rokem 1577. Roku 1606 postoupil Pavel Málek statek čp. 2 svému zeti Janovi, který v době před ustálením příjmení přejal rovněž “jméno po chalupě”, tedy Málek. Statek měl cenu 600 kop míšeňských; z této částky zaplatil nastupující v hotovosti 220 kop míšeňských a posléze se zavázal platit po 6 kopách míšeňských ročně. Na statku

byly chovány tři klisny, hříbě, tři krávy, tři svině, deset slepic. K evidovanému náradí náležely dva vozy, dva pluhy, dva páry bran, troje vidle, dvě lopaty, dvě sekery a řetěz [SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, i.č. 17400, fol. 286v].

Roku 1620 prodal Jan Málek vračovický grunt spolu se čtyřmi klisnami, třemi krávami, dvěma jalovicemi, sviňkou, deseti slepicemi s kohoutem, dvěma vozy, dvěma pluhy, dvěma velkými bránami s kolečky, vidlemi na seno, dvěma vidlemi na hnůj, lopatou, motykou, kopáčem, velkým řetězem k vozu, dvěma řezačkami s kosičem, kotlem, hrncem v kamnech a dvěma kosami (na obilí a na seno) Václavu Hlávkoví. V trhové smlouvě se poprvé objevuje celková cena gruntu 660 kop míšeňských, která se pak po dobu více než sto padesáti let stává neměnnou konstantou ve všech trhových smlouvách. Kupující zaplatil poměrně velký závdavek 290 kop míšeňských a zbytek měl splácet po 10 kopách ročně. Pouze jediná juxta jako doklad o splátce z roku 1621 naznačuje, že nový majitel nejspíše opustil grunt již na počátku třicetileté války [SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, i.č. 17400, fol. 287]. Osud statku za třicetileté války není vůbec znám. Zcela bez gruntovního zápisu zde začal hospodařit jistý Matěj Bartoň, což svědčí o značném chaosu a rozpadu vrchnostenské správy zřejmě během třicátých let 17. století.

Roku 1637 byly založeny nové gruntovní knihy pro obce Zálší, Vračovice a Orlov, přičemž první zápis našeho gruntu do zmíněné knihy je k roku 1650 a zapsán byl ještě později - až v roce 1672. 11. března 1650 koupil Jakub Bartoň od svých spoludědiců (matky, bratrů Jakuba a Mikuláše a sester Evy a Anny) *grunt*, který zůstal po jejich otci Matějovi Bartoňovi. Dle výčtu v trhové smlouvě byly při gruntu dvě klisny, tři krávy, deset slepic i s kohoutem, jedna sviňka, dva vozy, dva pluhy, čtyři brány, vidle na seno, dvoje vidle na hnůj, lopata, motyka, kopáč a řetěz k vozu, což nedlouho po skončení třicetileté války bylo celkem úctyhodné hospodářství. Z celkové sumy 660 kop míšeňských grošů nový hospodář zaplatil 390 kop a zbytek měl být splácen po 10 kopách míšeňských ročně. Na statku měla dále bydlet kupcova matka, která dle formulace *k jeho stolu choditi má*. Smlouva uvádí pohledávky starších majitelů domu, respektive

jejich dědiců. Zcela nejasná je jistá Dorota Beneška, kterou nemůžeme blíže zařadit (snad majitelka před Pavlem Málkem?), zatímco následně uváděný Jan Málek byl výše zmíněným předbělohorským držitelem gruntu.

Soupis poddaných dle víry z roku 1651 uvádí jako obyvatele na gruntu sedláka Jakuba Bartoně (18 let), manželku Annu (16 let), sestru Evu (13 let), pohůnka Jana (13 let), pasačku Mandu (12 let) a hospodářovu matku Mandu (39 let), přičemž všichni obyvatelé domu (stejně jako téměř celá ves i panství) se zatvrzele nesrovnávali s katolickou vírou [SÚA, sg. SM, R 109/45, Ch 40]. Berní rula uvádí Jakuba Bartoně jako největšího vračovickeho sedláka s 80 strychy polí (cca 22.8 ha), čtyřmi koni do potahu, pěti jalovicemi, deseti ovce, dvěma sviňkami; celou obec tvořili čtyři sedláci, jeden chalupník a jeden zahradník, který byl krejčím [SÚA, BR, Chr. 13, fol. 419v].

Zřejmě atypickým jevem (snad specifikem zdejšího panství?) byly zápisy tzv. soudů s purkrechtními splátkami jenom jednou za dva roky (v lichých letech do roku 1731). Ze splátek pro léta 1651 až 1672 (psaných retrospektivně v roce 1672) se zdá, že se majitel se splácením purkrechtů vyrovnával jen s obtížemi a obdobnou situací naznačují purkrechty i po roce 1672. Roku 1678 navíc statek vyhořel (poznámka „*pohořalý 1678*“), čímž bylo placení odsunuto na rok 1681, kdy zaplatil 8 kop [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Litomyšl, kn. 18, fol. 153].

Následující dvousetleté panování rodu Anderlů minimálně v šesti generacích (do uzavření starých pozemkových knih) má své počátky prvního červencového dne roku 1682. Celkem nezvykle přede žněmi koupil či spíše převzal Jan Anderle po dohodě *grunt* za celkem 660 kop míšeňských grošů. Závdavek 300 kop mu byl rozvržen do tří splátek po 50 kopech v termínech na sv. Jakuba, sv. Martina a obrácení sv. Pavla následujícího roku, dalších 150 kop měl splácet po 20 kopech a zbytek již jen po 10 kopech. Neúspěšný bývalý hospodář si však na statku zachoval jisté postavení - úroda se měla dělit na tři díly, z čehož nový hospodář měl dostat dva a odstupující hospodář jeden díl. V soupise inventáře jsou uvedeny čtyři klisny, dvě jalovice, dvě krávy, čtyři ovce, čtyři sviňky, šest slepic s kohou-

tem, dva okované vozy, dva pluh, dvoje brány, dvě sekery, vidle jako u předchozího trhu, kopáč, motyka, lopata, kotel a měděnec. Odstupující hospodář si vymínil *byt svobodný, aby při něm míti mohl a jestliže by pak s hospodářem v té světnici bejtí nemohl, tehdy aby svobodu měl z té komůrky, kterou si vymínil, světničku udělati*.

Zda k úpravám došlo, lze jen pochybovat, protože Jakub Bartoň již v roce 1683 nedobrovolně vyměnil spuluhospodaření na čp. 2 za trvalý odpočinek na vračovickém hřbitově a jeho aktiva byla vyplácena pozůstalé vdově Dorotě, která na statku žila a posléze i zemřela někdy před rokem 1715. Juxty (psané nadále jen v lichých letech) opět svědčí, že závazek splátek purkrechtů se od reality odlišoval - zapsané splátky nepřevyšovaly 8 kop. Jan Anderle zemřel před rokem 1711, kdy zde již hospodařila vdova Mariána, která grunt roku 1713 doplatila [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS 18, fol. 155; SÚA, TK, i.č. 1211, Vračovice č. 3].

23. prosince 1716 grunt od matky koupil syn Jana Anderleho - František. Celková a tradiční cena 660 kop míšeňských měla být rozdělena mezi vdovu a početné sourozence (Jan, Kateřina, Mariána, Dorota, Václav, Marek, Magdalena, Mikuláš, Alena a nastupující František). Závdavek činil 300 kop a purkrechtní splátky byly po 10 kopech míšeňských. Na statku byly tři klisny, čtyři krávy, dvě telata, čtyři ovce, tři prasata, pět slepic, kohout, dva vozy, dva pluh, dvoje brány, dvě sekery a další drobný inventář jako v předcházející smlouvě. Dlužnou částku začal nový hospodář splácet roku 1719. Obvyklé splátky však činily 7 kop grošů, přičemž postrádáme (stejně jako i u jiných domů) zápisy z let 1748 - 1751 a poté 1753 [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Litomyšl, kn. 18, fol. 157v].

23. července 1756 *živnost sedlskou* v tradované ceně 660 kop míšeňských převzal od svého otce Františka či Franze jeho syn Jan Anderle. Částka splácená v hotovosti i domácí inventář byly stejné, purkrechty byly realisticky sníženy na 7 kop ročně; dále měl nový majitel zajistit svatební výpravu pro své sourozence. Postupující otec si vymínil pro sebe kromě obvyklých naturálií blíže nespecifikovaný *byt při hospodářovi až do smrti*, bratři hospodáře Václav, František a Mikuláš měli dostat výbavu - po jednom

koni, krávě a hříběti. Dle juxt byl tento Jan prvním řádným plátcem purkrechtů v porovnání se svými předky [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Vysoké Mýto, kn. 402, fol. 330].

Jakub Anderle předčasně zemřel na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 18. století. Na statku zůstala dosud provdání schopná vdova se dvěma nezletilými dětmi - synem Vojtěchem a dcerami Annou a Kateřinou. Nelze opomenout, že vdova držící byt dočasně statek byla vždy dobrou partií a tak se po řádném sňatku stal na statku zdejší hospodářem v letech 1772 - 1783 nový manžel vdovy Josef Kvapil. Časové omezení vystihuje patřičně i tržová smlouva: *ujímá... živnost sedlskou do vejrostu syna Vojtěcha, ale kdyby se k hospodaření nešikoval, tak do vejrostu dcery Anny neb Kateřiny na 12 let*. K hospodaření náležely tři klisny, čtyři krávy, dvě telata, čtyři ovce, tři svině, šest slepic s kohoutem a z neživého inventáře jsou připomínány dva vozy, dva pluhy, dvojce brány, dva potahy. Celková cena gruntu zůstala zachována - 660 kop. Josef Kvapil údajně složil 300 kop a v dalších letech celkem dodržoval splácení smluvených purkrechtů - 7 kop ročně [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Vysoké Mýto, kn. 402, fol. 330v].

Na počátku roku 1783 vypršela doba Kvapilova hospodaření a gruntu se ujal výše zmíněný Vojtěch Anderle. Ke statku náleželo 54 strychů, 3 větele orných polí (15.6 ha), 19 strychů polí ležících ladem (5.4 ha), necelých 14 strychů (necelé 4 ha) bylo tzv. pustin a louka s výnosem tří dvouspřezných vozů píce. Nový hospodář nastupoval na statek za zcela stejných podmínek, jako jeho otčím - z celkové ceny 660 kop je uváděn závdavek 300 kop a sedmikopové roční purkrechty. Zápis zároveň uvádí robotní povinnost majitele (kodifikovanou roku 1777) - s koněm tři dny týdně a bez koně dva dny týdně v letním období od svatého Jana do svatého Václava. Otčímovi a matce zůstal *byt ve seknici s manželkou svou až do smrti... chlív pro krávy jeden, komoru jednu* a obvyklé zaopatření potřebnými potravinami [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Vysoké Mýto, kn. 402, fol. 332; SÚA, JK, i.č. 1517, N.t. 22 - 25; RS, sg. VII/15/56].

Vojtěch Anderle zemřel v listopadu 1808. Na jaře roku 1809 bylo provedeno první dělení usedlosti, o kterém ale nevíme nic konkrétního.

Kromě vdovy Anny v té době na statku žili syn Jan (21 let) a Václav (9 let) a dcery Kateřina (16 let), Mariána (14 let), Žofie (12 let) a Anna (7 let). Cena gruntu činila dle mínění hospodářů 1570 zl. (což je zřejmě značné podhodnocení), dále byla přikoupena louka za 730 zl. a cena inventáře činila 1144 zl. 20 kr. Bylo rozhodnuto, že má zatím hospodařit vdova Anna a posléze má nastoupit syn Jan s tím, že i po oddělení má Anna užívat byt ve světnici až do své smrti [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Litomyšl, kn. 173, fol. 345v].

Hospodaření vdovy se protáhlo na deset let; Jan Anderle se statku ujal až v lednu roku 1818. V zápise se pouze uvádí, že částku 1570 zl. má nastupující hospodář zaplatit svým spoludědicům - matce a sestrám Mariáně, Žofii a Anně, o inventáři a louce se nehovoří. Ke statku náleželo 51 jiter polí (14.5 ha), zahrada o rozloze 1/2 jitra (cca 0.14 ha), pastviny o rozloze 8 1/3 jitra (2.4 ha) a přes 15 jiter (4.3 ha) lesů, tj. téměř 75 jiter (21.3 ha) pozemků. Matka hospodáře Anna měla přislíbeno, že jí *světničku hospodář na svůj náklad má vystavět, teplem a světlem zaopatřit... dvě komory nad sebou, prostřední chlív* má poskytnout spolu i s náležitými potravinami [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Vysoké Mýto, kn. 402, fol. 333v].

Jan Anderle odprodal ještě v témže roce některá pole a nastatku poté hospodařil až do roku 1849. Z jeho éry - z roku 1839 - pochází nejstarší plánové zachycení půdorysu statku na tzv. indikační skice mapy stabilního katastru [SÚA, SK + IS, Chr. 544].

V únoru roku 1849 postoupil Jan Anderle grunt svému stejnojmennému synovi za cenu 2000 zlatých konvenční měny. Zápis opětovně rozvádí stanovený výměnek pro odstupujícího hospodáře: *světničku vedle velký světnice, kterou nastupující a držitel gruntu NC 2 s teplem a světlem zaopatřit musí... prostřední chlív... dvě komory nad kuchyní nad světničkou nazvaný, stájkou malou u stodoly užívat*. Pozemkové knihy do konce jejich uzavření evidují již jen jedinou změnu - odprodej několika pozemků roku

1872 [SOA Zámorsk, Sb. p.k. OS Vysoké Mýto, kn. 402, fol. 335; kn. 403, fol. 30].

* * *

Dějiny statku čp. 2 jsou téměř příznačně známy na základě písemných pramenů nejhůře v tomto století. V majetku rodiny Anderlů usedlost zůstala i po uzavření pozemkových knih v období první republiky. Nedochovala se ani pamětní kniha existující ještě roku 1940, která byla posledně zmíněného roku odevzdána nadřízeným politickým úřadům [SOkA Ústí n. O., AO Vračovice, pod. prot., č. 1940/109].

Do literatury byly již s otazníkem uvedeny fotografie V. Votrubce [Syrová - Syrový, 1992, 120]. Uvedené snímky nesoucí datum 24. května 1892 pouze uvádějí, že se jedná o statek Anderlův ve Vračovicích bez udání popisného čísla [Městské museum ve Vysokém Mýtě, sb. fotografií, i.č. 22 D 12641; 22 D 12717]. Jméno této rodiny však není spojeno jen s čp. 2, ale i se statkem čp. 1, které rodina Anderlů v této době vlastnila.

Velkou neznámou je i údajný požár domu ve třicátých letech 20. století [Syrová - Syrový, 1992, 116]. V archívu obce se nezachovaly k našemu domu žádné stavební spisy, které by ilustrovaly následnou obnovu; můžeme pouze vycházet z dochovaného podacího protokolu (z let 1930 - 1949). Jméno Anderlů se zde opakovaně sice objevuje, ale v žádném případě v souvislosti s požárem. Roku 1937 se statku (evidentně jako dědictví) ujali manželé Jan a Anna Anderlovi a o rok později se jen letmo dozvídáme, že statek byl odhadnut, bohužel však bez dalších souvislostí a navíc spisy berní správy (kam protokol odkazuje) se rovněž nedochovaly. Roku 1938 se Jan Anderle dostal před soud, avšak ani zde nenacházíme jednoznačně signál požáru - byl stíhán dle § 1 trestního zákona (neopatrnost), zatímco "požární" paragrafy byly č. § 8 a 459 [SOkA Ústí n. O., AO Vračovice, pod. prot., č. 1937/179, 1938/15, 178, 192].

Prameny

STÁTNI ÚSTŘEDNÍ ARCHÍV V PRAZE (SÚA)

Berní rula (BR)

I.č. 13, Chrudimsko.

Josefský katastr (JK)

I.č. 1517, 1787.

Robotní seznamy (RS)

Sg. VII/15/56. Nro 2.

Stabilní katastr (SK)

Chrudimsko 544, 1839.

Stará manipulace (SM)

Sg. R 109/45, Ch 40, kt. 2007.

Tereziánský katastr (TK)

I.č. 1211. 1713.

STÁTNI OBLASTNÍ ARCHÍV V ZÁMRSKU (SOA)

Sbírka pozemkových knih OS Litomyšl

I.č. , OS Litomyšl, kn. 18, Gruntovní kniha 1637-1771;

i.č. 166, OS Litomyšl, kn. 173, Register.

Sbírka pozemkových knih OS Vysoké Mýto

I.č. 264, OS Vysoké Mýto, kn. 402, gruntovní kniha pro Zálší,

Vračovice, Orlov, 1772-1850;

i.č. 267, OS Vysoké Mýto, kn. 403, gruntovní kniha pro Zálší

a Vračovice, 1811-1850.

Velkostatek Litomyšl (Vs)

I.č. 3042, urbář 1713;

i.č. 17400, gruntovní kniha panství Brandýs n. Orlicí, 1596-1660.

STÁTNI OKRESNÍ ARCHÍV V ÚSTÍ NAD ORLICÍ (SOKA)

Archív obce Vračovice

Podací protokoly 1930 - 1949.

Ikonografie

Statek Anderlův ve Vračovicích (bez udání popisného čísla) 24. května

1892 Městské museum ve Vysokém Mýtě, sb. fotografií, i.č. 22 D

12641; 22 D 12717.

Plány

Indikační skica Chr. 544, 1839, 1:2880 SÚA. Viz příloha.

Literatura

Profous A., *Místní jména v Čechách*, sv. 4. (S - Ž), Praha 1957.

Syrová Z., Syrový J., *Od poslední (?) jizby k první (?) světnici (na Vysočině)*, in: *Vesnický dům v 16. a 17. století*, ČVUT Praha 1992, s. 111 - 131.

Architektonický rozbor

Situace

Usedlost leží na JV okraji zástavby obce, při silnici na okraji kompaktnější řádky čtyř usedlostí čp. 2 - 5. Ze starých usedlostí je dále vysunuto jen čp. 1 na protější straně silnice a zřejmě mladá usedlost čp. 59 ještě dál od obce. Jádrem vesnice s původně románským kostelem sv. Jana Křtitele je SZ od zmíněné řádky usedlostí, které jsou v obci největší.

Starší podobu usedlosti čp. 2 můžeme sledovat jenom na mapě stabilního katastru, protože dnes z ní na místě zbývá jenom dům - ostatní objekty byly zbořeny. Tzv. indikační skica této mapy z roku 1839, která je přílohou průzkumu, zachycuje téměř uzavřenou zástavbu mírně nepravidelného zhruba čtvercového tvaru. Kromě červeně značeného domu je tu ještě červeně značená úhlově zalomená sestava, přilehlá jedním koncem k boční, nádvorní stěně světnice. Zřejmě tu byl pod střechou vjezd ze silnice, což ještě umožňovalo ze světnice potřebný přehled po dvoře. Kromě toho zachycuje mapa tři další výjezdy na pole za usedlostí - jeden ze zmíněné úhlově zalomené hospodářské stavby, druhý za ní v mezeře mezi koncem této stavby a stodolou a třetí ze zadních vrat mlatu ve stodole. Ta navazovala vzadu kolmo na dům, měla nepravidelný lichoběžný tvar a byla značená žlutě - byla tedy zřejmě ještě dřevěná, nejspíše roubená.

Průčelí

Čelní, JZ stěna domu směrem do ulice je vymezena jakousi "podstávkou" se třemi cihlovými pilíři, představenou před roubenou a omazanou čelní stěnou světnice a vedlejší světničky. Překlady podstávky jsou pod omítkou trámové, omítnuté. Nad nimi je na zhruba metrové nadezdívce omítnutý štít lichoběžníkového tvaru, lemovaný dvěma vystupujícími pásy. Okna (dvě v každé vpadlině) mají členění typu "T", dvě okna ve štítu jsou členěná křížově.

Boční, JV stěna domu, obrácená do dvora, je členěna zhruba na tři úseky. Vlevo je stěna světnice, na níž je zejména na nároží pod opadávající hliněnou omazávkou patrná roubená konstrukce s nárožní vazbou na rybinu, usazená na podezdívce z lomového pískovce a opuky. Roubená konstrukce má velmi zajímavý detail - tři spodní podélné trámy přesahují před čela příčných trámů o cca 7cm, takže na nich zůstávají ztužující ozuby. Ve stěně jsou dvě okna téhož typu jako v sousední čelní stěně, nad roubenou stěnou navazuje omítnutá bedněná nadezdívka, související s novodobým krovem.

Od roubené světnice napravo je už průčelí zděné, se staršími otvory jenom vlevo, ve střední části domu. V přízemí je to klasicistní vstupní portál tesaný z pískovce se zhruba půlkruhovým uzavřením, s klenákem ve vrcholu a dvěma mírně vystupujícími kvádry v patkách oblouku. Dvoukřídlové dveře mají dvouvrstvou konstrukci se svlakovým rubem a ozdobně skládaným rámovým lícem, přibíjeným kovanými hřeby. Spodní poloviny křídel mají skladbu střechovitou, horní vějířovou.

V patře jsou ve střední části průčelí jediné tři starší otvory - vlevo drobné obdélné okénko, uprostřed hladký dveřní otvor s půlelipsovým záklenkem s plechovými dvoukřídlovými dveřmi a dále vpravo (za tyčovým přívodem elektrického vedení) trochu větší opět obdélné okénko do další z komor v patře. Všechny ostatní otvory mají novodobou úpravu - svisle obdélné a luxferové okno (oddělené skříněmi elektrických rozvaděčů) do dílny a dvoje plechová vrata do bývalých chlévů. Nad nimi jsou ještě dva menší obdélné otvory do podkrovní, kryté rozlehlým kovovým přístřeškem s pultovou střechou. Nadezdívka novodobého krovu je nad zděnou částí domu nižší, pod ní jsou ve vrcholu staršího zdiva patrná čela stropních trámů patra. Nad střední částí domu vystupuje ze střechy poblíž hřebene rezný cihlový komín profilu 60/60 cm. Zadní štítová stěna domu je bez otvorů, z větší části krytá dalším kovovým pultovým přístřeškem.

Na zadní podélné stěně, převážně zděné a omítané, je vpředu opět patrný pod opadanou omítkou a hliněnou omazávkou se zatlačovanými střepy úsek roubení s rybinovou vazbou. Roubení je krátké, mezi předním

cihlovým pilířem a mírně vystupující vyzdívkou, k níž se (jako u zdiva obe-mykajícího pec) připojuje roubení svislým sloupkem na drážku a pero. Na značně rozrušených trámech je patrné, že jsou ztesané do profilu oválů, postavených na výšku. Dál je v přízemí nevelké obdélné okénko a za ním klasicistní vstupní portál s dveřmi téhož typu, jako na protější straně domu - kámen tohoto portálu je však daleko méně narušen. Klika s oválným klíčovým štítkem jsou mosazné, z počátku 20. století.

Dál jsou v přízemí dvě okna do bývalé spíží komory a velký otvor s lufery do předního chléva. V patře jsou v přední polovině průčelí celkem čtyři nevelká obdélná okna, z nichž dvě větší střední mají novodobou úpravu s vodorovně dělenými okny a krajní jsou menší, přední s jednoduchou mříží. Při horním okraji zdiva patra jsou opět patrná čela stropních trámů a pod okrajem střechy nízká (a směrem dozadu vzhledem ke sklonu domu stále nižší) a omítnutá bedněná nadezdívka. Ze střechy vystupují v přední polovině domu dva cihlové komíny, z nichž silnější je více vpředu nad bývalou kuchyní. Sedlová střecha s valbičkami na obou koncích je krytá raženými taškami.

Přízemí

Řešení půdorysu přízemí je pětidílné, přičemž je patrné členění na trojdílné obytné jádro, řešené dvoutraktově, a dva jednotraktové díly chlévů. Roubené jsou jenom větší části obou obytných místností v čele domu, jinak je celé přízemí zděné.

Za vstupními dveřmi ze dvora do síně (se špaletovou segmentově klenutou nikou) je prostor vstupní síně, klenutý v podélném směru velmi plochou segmentovou klenbou, členěnou dvěma výsečemi - pětibokou za vstupem a trojbokou v protějším směru, otevřenou na celou šířku síně včetně schodů do patra. Ty stoupají vlevo při silnější stěně světnice, mají cihlové stupně kryté dřevěnými deskami a vůči síni jsou vymezeny parapetní zdí, krytou opět dřevěnou deskou. Vlevo, v úseku tenčí roubené a omítnuté stěny jsou dvoukřídlové do síně otevíravé dveře do světnice. Jejich křídla

mají rámovou konstrukci vždy se třemi profilovanými výplněmi a novodobý zámek. V protější rovněž tenčí stěně je patrná novodobá zazdívka zřejmě někdejších dveří, jimiž se ze síně vstupovalo do zadní světničky (?), kde je dnes část dílny, přístupná zezadu z bývalého chléva. Dlažba je ze čtvercových, nakoso kladených keramických dlaždic. Další část síně vedle schodů je klenutá geometricky obtížně definovatelnou klenbou, odsazenou (bez dělicího pasu) poněkud výše za klenbou přední síně. Vedle nad schody bezprostředně navazuje stoupající valená resp. segmentová klenba, sledující schodiště.

Střední část síně končí segmentovým pasem, za nímž je komunikační uzal, klenutý plochou křížovou klenbou. Na něj navazuje plynule chodba k zadnímu portálu s klasicistními dveřmi, klenutá neodsazenou půlelipsovou valenou klenbou. Tento tvar má i záklenek dveřní niky.

Od křížení vede další chodba k čelu domu, přes část někdejší kuchyně ke dveřím do světničky. První úsek (za schody) je klenutý segmentově a jsou tu do dutiny pod schody rámová dvířka s krabicovým zámkem v trámkové zárubni s polodrážkou. Další úsek chodby je už vlastně částí někdejší klenuté kuchyně, kam je chodba včetně nízkého omítnutého stropu vestavěna. V příčce, vydělující chodbu od kuchyně, jsou dveře rámové konstrukce nahoře s křížově děleným zasklením. Ještě mladší dveře, s jednoduchou mosaznou klikou a nahoře rovněž zasklené, jsou v čele chodby do přední světničky. V kuchyni zůstaly stoupající úseky klenby mezi mohutnými příčně situovanými pasy včetně zadehtování po někdejším provozu, takže je dobře patrná čistá klenutá zazdívka velkého dymníkového otvoru komína právě nad vestavěnou chodbičkou. Ve vnější stěně kuchyně je v segmentově klenutém zeslabení a další špaletové nice drobné obdélné okno.

Prostor hlavní světnice tvoří mírně (v podélném směru) protáhlý obdélník s převážně roubenými a omazanými stěnami a povalovým stropem, který je zhruba uprostřed podepřen jedním příčným hraněným trámem. Ve spodní části zděné jsou jen stěny v koutu bývalého topeniště, což je snad příčinou větší výšky stropu v tomto místě - ten se sklání v úhlopříčném směru, takže nejnižší je na styku "okenních" stěn.

Zárubeň vstupních dveří je truhlářsky deštěná, a až k ní dosahuje hliněná omazávka. Podobné je to u oken, dvou v boční a dvou v čelní stěně. Okna jsou vnější ven otevíravá, členěná vodorovnou příčlí a dvěma spodními křídly na tvar “T”. Zárubně oken jsou jednodušší, fošnové. Podlaha místnosti je z fošen, kladených podélně, s obdélníkem dlažby v topenišovém koutu. Pod stropem místnosti obíhá vodorovně, takže je dobře patrný sklon stropu, “patronový” secesně laděný vlys se zimní vesnickou krajinou scénérií. Vlys je dvoubarevný (s bílou třibarevný), černý a červenohnědý.

Světnička vedle světnice je z ní přístupná jednokřídlovými dveřmi v truhlářsky deštěné trámové zárubni. Dveře jsou rámové, se čtyřmi na obvodu profilovanými výplněmi tvaru stojatých obdélníků. Vnitřek světničky je omítnutý včetně stropního podhledu. Ten je světlý, oddělený tmavou lištou od stěn, pojednaných geometrickou “tapetovou” výmalbou. Podlaha je zčásti fošnová, zčásti (u dveří z bývalé kuchyně) z kameninových dlaždic. Místnost je vybavena nábytkem ze 2. poloviny 19. století (dvě skříně, skleník, kredenc, zrcadlo).

Od třetího půdorysného dílu domu dozadu jsou v přízemí vesměs hospodářské prostory, zčásti narušené novodobými úpravami, kdy objekt sloužil jako opravářská dílna místního JZD. Nejvíce je takto postižen prostor na nádvorní straně vedle síně, který má nově upravené všechny otvory, vestavěný komín a hygienické zařízení, je předělen novou příčkou a otevřen velkým obloukem do klenuté stáje či chléva ve čtvrtém dílu domu. Nejméně narušenou částí prostoru je oddělený nástup zalomeným schodištěm do patra, situovaný v jakémsi úzkém středním traktu. Při zadní straně domu je ve třetím dílu, který byl zřejmě přístupný i z komunikačního uzlu v síni, podélně valeně klenutý prostor, který zřejmě sloužil jako spížní komora. Klenba má uprostřed obdélné zrcadlo a na vnitřní straně proti dvojici křížově členěných a nízko usazených oken dvě pětiboké výseče (jedna je nad nikou). Dveřmi (s novodobou plechovou zárubní) v hluboké neklenuté nise se dá i odtud projít do bývalé stáje ve čtvrtém půdorysném dílu. Tento prostor je klenutý v příčném směru valenou klenbou se dvěma dvojicemi

styčných trojbokých výsečí (ve styku dvora bližší dvojice je nevelký kruhový štukový terč). Kovová vrata ze dvora i luxferové okno v zadní stěně jsou nové. Pátý půdorysný díl domu je o něco užší a zřejmě byl rovněž klenutý, jak se zdají nasvědčovat příložky zdiva (kupodivu jenom při jedné boční stěně). Zadní průchod z bývalé stáje i kovová vrata ze dvora jsou opět dílem novodobé úpravy. K zadní polovině nádvorní fasády i k zadní štítové stěně jsou napojeny rovněž novodobé kovové přístavky s pultovou střechou.

Patro

Prostor patra zahrnuje přední trojdílnou část domu s výjimkou části nad vysokým prostorem hlavní obytné místnosti. Komunikačně jsou prostory v patře rozděleny na dvě části vzájemně nepropojené, z nichž každá je přístupná samostatným schodištěm.

Schody ze síně, jejichž prostor je protipožárně chráněn jako segmentově klenutá chodba, vyústí v patře do nevelké světničky. Dveře v trámové hrubě deštěné zárubni jsou rámové se čtyřmi výplněmi tvaru stojatých obdélníků, s vnějším zámkem. V rohu u dveří a v protější koutu jsou ve stěnách dvě vydržené niky s regály a profilovaným obvodovým rámem. Dále jsou v místnosti jednokřídlové dveře do sousední komory (obdobné, jenom s jemnějším deštěním zárubně, s vnějšími závěsy) a nevelké okno s rovným překladem niky. Ve stěně směrem ke třetímu dílu domu je vedle zmíněné niky komínový sopouch, na který bylo možné napojit vytápění obou přilehlých místností. Celý prostor včetně stropu je omítnutý či spíše omazaný, strop podle opadaných míst má omazávku na tyčovém podhledu pod stropními trámy.

Sousední komora přiléhá zezadu k hlavnímu komínu nad bývalou kuchyní, který se tu projevuje pod stropem kónickým úsekem zdiva. Strop je trámový, se dvěma viditelnými hrubě tesanými trámy (ponechané přírodní oblíny) a fošnovým záklopem. Na straně ke komínu je nad klenbou kuchyně vyzděná dvoustupňová lavice s prkenným krytím. Nepravidelné zala-

mování stěny u komína za lavicemi je zřejmě dílem postupných úprav vytápěcího systému - poslední je dosud patrná podle tmavší, nenabílené omítky. V protější venkovní stěně je okno téhož tvaru a úpravy jako v sousední světničce.

Třetí v řadě přístupná místnost je půdorysně nad přední světničkou v přízemí. Vstupuje se do ní opět podobnými rámovými dveřmi s venkovním zámkem. Jsou tu opět omítnuté resp. omazané stěny, prkenná podlaha a strop se dvěma hrubě hraněnými trámy a fošnovým záklopem. Stěny jsou na většině obvodu roubené, zděný je jenom silnější, uvnitř odstupněný úsek ve vnější boční stěně. V ní, už v tenčí roubené části, je menší a zamřížované okno. Protější vnitřní stěna je vlastně horní částí roubené stěny vysoké hlavní obytné místnosti.

Druhá část patra je přístupná již zmíněnými zalomenými schody, které jsou rovněž chráněny obezděním a segmentovou klenbou, tentokrát bez horního uzavření. Schody vyústíují do komory, která je neorganicky předělená roubenou omazanou příčkou, jejíž skladba je patrná v místě proti vyústění schodů. Tady je z koncové části příčky z větší části odstraněná zárubeň, která zasahovala k okraji vstupu do komory ve druhém traktu. Vedle tohoto místa vychází z vyzděného soklu odvětrání nově vestavěného hygienického příslušenství z přízemí, provedené z keramických trub. Ještě dále je ve stěně k sousední komoře poměrně velká segmentově klenutá odkládací nika. Komora s vyústěním schodů má hrubý trémový strop se čtyřmi trámy, které nekorrespondují ani se zmíněnou roubenou příčkou, ani s krajními vymežujícími stěnami, které jsou pod hliněnou omazávkou zřejmě rovněž roubené. Větší část podlahy tvoří dnes jenom rub novodobé trémové konstrukce, nesoucí heraklitový podhled z novodobé úpravy prostoru v přízemí. Na straně do dvora je v dílu se schody dveřní otvor s půlelipsovým záklenkem a oplechovanými dvoukřídlovými dveřmi, v zadním dílu nevelké zamřížované okno se segmentovým záklenkem. Tímto prostorem volně prochází komín a za ním žebřík pod vybouraným otvorem ve stropu, jímž se dá vystoupit do prostoru krovu.

Za žebříkem je v příčné dělicí stěně, oddělující čtvrtý a pátý díl domu, a to při rozhraní silnější kamenné a slabší roubené (?) části této stěny, otvor zpracovaný jako trémová okenní zárubeň s profilovaným deštěním. Jím se dá prolézt do nízkého prostoru nad klenbou chléva, kde je patrný rub jejího základního válcovitého tvaru s příčnými ztužujícími žebry resp. pasy. Vzhledem k větší výšce klenutého prostoru v přízemí a plynule navazující výšce stropu je horní prostor nízký. Strop je opět trémový se třemi příčnými trámy a průvlakem, podepřeným ještě provizorním trémovým roštem na rubové klenební pasy. Záklop je z fošen, mezi nimiž je patrný vrchní izolační pokryv z hliněné mazaniny. V nádvoří stěně je segmentově klenutá nika zvenčí zazděného ležatě obdélného okénka. Dobře patrný je tu i materiál klasicistní přestavby domu - lomové, pečlivě kladené a vázané zdivo z místní opuky. Prostor nad posledním dílem domu je přístupný jenom zvenčí, novodobě upraveným otvorem nad vraty ze dvora. Pokračuje sem ze sousedního prostoru plynule systém stropu s příčnými trámy a průvlakem.

Dveře do komory či světničky při vyústění schodů jsou opět rámové jednokřídlové (v trémové deštěné zárubni) se čtyřmi výplněmi, přízdobnými tentokrát na lícové straně rytými obdélníky s projmutými rohy. Závěsy jsou vnější, právě tak velký krabicový zámek. Dveřní nika je klenutá stlačeným půlelipsovým obloukem, vedle dveří je odkládací nika s obdobným záklenkem, s jedním regálem z fošny a prkennou parapetní deskou. Strop je trémový, ale (snad s výjimkou posledního trámu) nikoli průběžný se sousední komorou. Záklop i podlaha jsou z fošen, drobné okénko ve vnější stěně má výrazně šikmé špalety a segmentově klenutou niku.

Z komory při vyústění schodů je další trémovou a deštěnou zárubní přístupná komora nad vstupní síní. Ta má stěny omítané resp. omazané (dvě příčné stěny jsou roubené), cihlovou dlažbu a strop se dvěma trámy s fošnovým záklopem, opět s patrnou horní hliněnou mazaninou. Fošny záklopu jsou zřejmě různého původu, světlejší a tmavší. Zhruba na čtvrtině rozlohy plochy komory se nad schody lavicově zvedá stoupající rub schodiště s "vlnkovým" tvarem jeho klenby. Zvýšený a segmentově tvarovaný je i přilehlý rub klenby komunikačního uzlu v síní. Stěnu komory, přilehlou

k vysoké světnici, tvoří vlastně rub horní části její vstupní stěny, kde byl sondou ověřen větrací otvor nade dveřmi, identifikovaný ze světnice. Ve zděné nádvoří stěně je drobné obdélně stojaté okénko se svislým pásem nasekávané mříže a segmentově klenutou nikou s výrazně šikmými špale-tami.

Podkroví

Novodobý vaznicový krov mezi cihlovými štíty, zesílenými polopilířkovou soustavou u oken a pod konci vaznic, je uložen na pozednicích a vazných trámech. Do nich jsou opřeny šikmé stolice, rozepřené dvojicemi rozpěr, spojovaných svorníky. Většina podlahové plochy je krytá hliněnou mazaninou, a prostupují tu cihlová těla všech tří komínů.

Situace podlahy je odlišná jenom nad hlavní obytnou místností, protože její strop, opatřený shora rovněž hliněnou mazaninou, je téměř metr pod úrovní stropu přilehlých místností patra resp. podlahou podkroví. Dvě svislé stěny, které vymezují tuto plochu směrem do domu, tedy horní části většinou roubených stěn přilehlých komor v patře, jsou kryty rovněž hliněnou mazaninou, která nahoře oble přechází do podlahy půdy. V této výškové úrovni procházejí nad nižším stropem volně ohořelé trámy v rytmu stropních trámů přilehlých místností v patře. Teprve nad touto soustavou je usazen novodobý krov se svými vaznými trámy na pozednici, která je vzepřena vzpěrami. Zvenčí je mezera, která má funkci půdní nadezdívky, krytá svisle kladeným bedněním.

Průzkum obytné místnosti

Vstupní stěna

Na této stěně se ve dvou fázích sondování odkrylo bezprostřední okolí vstupních dveří resp. jejich zárubně a pak souvislejší pruh nad pravou polovinou dveří až ke stropu. Sondy ukázaly v zásadě obdobnou situaci jako na ostatních stěnách: autentičnost zhruba horní poloviny výšky stěn, kde jsou trámy pod omazávkou staré, oblé resp. nehraněné a zčernalé kouřem. Těsně nade dveřmi se shodou okolností zachoval delší úsek spáry mezi původními trámy, jejíž hliněná vymazávka je tak jako trámy zčernalá kouřem. První trám pod původními trámy (první shora zcela přerušovaný dveřním otvorem) je rovněž starý, na kraji s černými oblinami, ale dodatečně ztesaný. Spodní trámy jsou hrubě ztesané, počítající zjevně s hliněnou omazávkou, zřejmě mladší. V předposledním a posledním trámu pod stropem nad pravým křídlem dveří byl pod omazávkou odkryt větrací otvor o světlé velikosti 12/18 cm, ověřený pak i z rubové strany. V prvním nepřerušovaném trámu nad dveřním otvorem byly nalezeny tři dlaby resp. lůžka čtvercového tvaru pro uložení konců trámů, které směřovaly v podélném směru do místnosti. Dva jsou dosti blízko u sebe nad levou polovinou dveří, třetí je až vpravo od pravého okraje dveří. Dva mělčí dlaby nejasného účelu jsou patrné i nad konci dnešního překladu zárubně.

Levou část stěny v místech bývalého topeniště tvoří vyzdívka, která se jistě v průběhu doby zvětšovala. Nedosahuje ale až ke stropu, protože nejméně už předposlední horní nahoře probíhá až do rohu místnosti. Protože stávající zárubeň s deštěním je zřejmě větší než původní vstup na téměř místě, nemůže se zřejmě podařit zachytit stopy starého vstupu. Vlevo přiléhá k zárubni sloupek (nedosahující až na zem), který asi souvisí s dodatečným rozšiřováním vyzdívky u topeniště.

Nádvorní stěna

Ve stěně je opět patrné staré dřevo zčernalých a oblých trámů v horní části stěny. Zhruba do výše vodorovných příčlích oken jsou trámy mladší a světlé, od začátku kryté mazaninou. První trám nad okny je černý a původně nehraněný, ale zjevně zčásti dodatečně ztesaný - zřejmě poněkud vyčínal v době, kdy se spodní trámy vyměňovaly a stěna se omazávala. Na rozhraní dvou trámů přímo nad levým oknem je starý čtvercový dlab velikosti 15/15 cm s dochovanou koncovou částí odříznutého trámku či bidla, jehož profil byl menší než velikost lůžka. Volný zbytek profilu vpravo a nahoře byl pečlivě vyplněn mechem, který se používal pro utěsnění vnitřků spar mezi trámy.

Čelní stěna

I v této stěně je patrné rozhraní mezi starším a mladším dřevem, tentokrát až nad dnešními okny. Ale i dochovaná okna v mladším roubení prodělala změny, protože vlevo od levého okna byl pod omazávkou zachycen vyzděný zbytek zárubně okna menšího, staršího. Nejvýznamnější nález se podařil těsně nad oběma okny blíže levému z nich, tedy uprostřed stěny. V prvním spodním ze starých trámů se dochoval velký dlab, který lze díky vybavení perem pro drážku jednoznačně interpretovat jako součást osazení trámové zárubně někdejšího okna, které v tomto místě a výšce muselo být horním větracím oknem trojčetné sestavy oken v čelní stěně místnosti. Nález byl ověřen kontrolní sondou i na vnějším líci stěny, kde se dlab zrcadlově opakoval, což interpretaci pro osazení okenní zárubně potvrzuje.

Plocha stěny jako celku má výrazně lichoběžný tvar, protože strop směrem vlevo klesá. Je to (jako v řadě dalších případů starých roubených obytných místností) zřejmě výsledek dlouhodobého sedání roubených stěn s okny oproti úhlopříčně protějším koutu s topeništěm, který nebyl vystaven povětrnosti a měl stěny do značné míry vyzděné.

Stěna ke světličce

Také na této stěně se opakuje mladší výměna materiálu ve spodní části stěny, a to zhruba do výšky dveří do světličky. Zhruba metrový úsek vlevo ode dveří, snad v místech staršího průchodu, je vyskládán netypicky z trámů, kladených nastojato. Fyzický stav některých těchto trámů (zřejmě starých, druhotně užitých) je shodou okolností z celého obvodu místnosti nejhorší.

Vpravo nade dveřmi, přesně naproti zmíněnému lůžku se zbytkem příčného bidla, je jeho druhé lůžko opět s ponechaným odříznutým koncem tentokrát kruhového průřezu.

Vlevo, asi 15 cm od čelní stěny, probíhá na stěně svislá spára v hliněné omazávce. Znamená blíže nejasnou úpravu, spíše ale jenom technologickou přestávku při postupném nanášení omazávky. Ta je na všech stěnách připevněna obvyklým způsobem na zatloukané kolíčky z tvrdého dřeva.

Strop

Plocha stropu je složena z celkem 23 povalů, podepřených ne zcela uprostřed délky (poněkud blíže čelní stěně) jedním příčným hraněným a okoseným trámem. Ten není příliš mohutný, a nepodařilo se na něm zjistit ani datování, ani vcelku obvyklé zvýraznění středu, doprovázené zpravidla rytou šestilaločnou “kružítkovou” rúžicí.

Záklop má z větší části zachované vymazané spáry mezi povaly a je neporušený - jediné anomálie jsou stopy dvou odřezaných svislých trámků, které spolu s již zmíněnými podélnými trámkami a zřejmě i příčným bidlem tvořily nějakou konstrukci kolem topeniště a možná i nesly plošinu, známou v regionu pod názvem “palác”. Horní konec jednoho tohoto trámku vyčnívá na půdě z hladiny lepenice na rubu stropu.

Shrnutí stavebního vývoje

Poznámka

Protože původní text průzkumu byl zpracován ještě před provedením dendrochronologického rozboru konstrukčního dřeva, ponecháváme jeho podstatné části (včetně tehdejších poznámek, určených právě pro očekávané dendro – datování). Výsledky tohoto datování z rozboru, provedeného Josefem Kynclem v roce 1999, pak připojujeme vždy k příslušné části shrnutí (psáno kurzívou). Z konfrontace je zřejmé, že za datování provedené srovnávací metodou bylo vesměs správné a dosti přesné.

Nejstarší stavební etapa

Spolehlivě nejstarší dochovanou částí domu je hlavní obytná místnost. V textu se záměrně vyhýbáme jejímu názvu “světnice”, byť tento prostor jako světnice nejméně posledních tři sta let fungoval. Po nálezů jednoznačných stop někdejšího osazení zárubně horního větracího okna v čelní stěně místnosti je totiž zřejmé, že přinejmenším stavebně měla místnost v době svého vzniku ještě charakter jizby, tedy místnosti středověkého typu s více nebo méně dymným způsobem svého vytápění. Tomuto charakteru zcela odpovídají i ostatní v mladší době už neužívané parametry a stavební výbava - především výška a příčné bidlo (polenice), a samozřejmě i základní konstrukce - roubení z alespoň uvnitř nehraněných trámů a povalový strop s jedním příčným trámem hraněným.

Datování těchto jizeb ve vesnickém prostředí má zatím vlastně jenom dva pevné body. Jizba domu čp. 2 v Lučici u Chudenic na okrese Klatovy s obdobnou stavební charakteristikou byla datována dendrochronologicky do 2. poloviny 16. století (resp. poslední letokruh jejího dřeva před skácením byl 1556). Druhá přesně datovaná jizba domu čp. 22 z Živohoště na okrese Benešov měla větrací okno (rovněž v čelní stěně) o něco menší a její stavba byla věrohodně datovaná původním nápisem do roku 1617. Tento

letopočet je významný, protože je jak známo posledním mírovým rokem před vypuknutím třicetileté války. O jizbách středověkého dymného typu začíná být totiž známo, že právě obdobím třicetileté války éra jejich budování v Čechách zřejmě definitivně skončila. Jeden z významných dokladů této teze pochází shodou okolností právě z Vysočiny - dům čp. 49 z nedaleké Vraclavi, který byl postaven podle datování na obvyklém příčném hraněném stropním trámu v padesátých letech 17. století a horní větrací okno ani příslušnou výšku už neměl. Otázka výšky jako důležitého prvku starobylosti je v tomto případě zvláště zajímavá, protože vračovická jizba je se svým dochovaným rozměrem (více než 360 cm) ze všech dosud identifikovaných vesnických jizeb zatím nejvyšší (nejbližší známá jizba v Čisté čp. 171 u Litomyšle je vysoká “jenom” 350 cm, mohla však být trochu snížena zvýšením podlahy).

Stáří vračovické jizby resp. její horní poloviny (protože spodní části stěn byly vesměs v mladších úpravách vyměněny) lze tedy vcelku věrohodně klást do 2. poloviny 16. století (možná i o něco dříve, nejpozději však do doby kolem roku 1600). Vznik až po třicetileté válce, který jsme leckdy z opatrnosti předpokládali u některých dalších podobných staveb, je v tomto případě nepravděpodobný vzhledem k náročnosti provedení a velikosti stavby - vračovický dům patřil relativně bohaté usedlosti, takže s retardací starobylých stavebních zvyklostí do mladší doby tu rozhodně není potřeba uvažovat.

S předpokladem náročné výstavby či přestavby domu ve 2. polovině 16. století nejsou v rozporu ani písemné historické údaje. Ty totiž nasvědčují tomu, že toto období bylo v dějinách usedlosti zřejmě klidné a bezproblémové, když tu jistý Pavel Málek hospodařil déle než 30 let. Při prodeji usedlosti na začátku třicetileté války je v inventáři zmiňován *hrnec v kamnech*, což může být známka, že hlavní obytná místnost v té době už fungovala jako světnice s kachlovými kamny. V následujícím období válečných nepokojů a poválečné konsolidace, spojené podle náznaku písemných zpráv se spory o víru, nebyly zřejmě v usedlosti důvody ani předpoklady k větší stavební činnosti.

Dendrochronologický rozbor stanovil stáří stavby obytné místnosti – roubených stěn a spolu s nimi i povalového stropu – nedlouho po roce 1538, kdy bylo káceno dřevo, tedy do doby těsně kolem roku 1540. Tento výsledek je ve starší části původně uvažovaného rozpětí, což je zřejmě dáno mimořádnými rozměry i zachovalostí konstrukce, u níž jsme se zdráhali předpokládat tak výrazné stáří. Místnost resp. jádro domu je v tomto okamžiku druhou nejstarší známou a spolehlivě datovanou stavbou vesnického domu (resp. jeho roubené obytné místnosti) u nás – po stěnách místnosti v Sakách čp. 2 na Slánsku z konce 15. století a před místností domu usedlosti čp. 53 ve Rtyni v Podkrkonoší, pro kterou bylo dřevo káceno roku 1537.

Zbytek barokní přestavby

V písemných zprávách se dochovala zmínka o požáru statku roku 1678. Pokud z toho můžeme soudit, že vyhořel i dům, je možné uvažovat o jeho následující přestavbě a o tom, že se z ní mohlo něco dochovat. Je ale ještě třeba říci, že starší jizba, byť roubená, mohla relativně bez problémů přežít i větší požár. Je tomu tak, protože sruby byly zvenčí (a zejména shora na stropech) chráněny důkladnými izolacemi z hliněné mazaniny - jizba ostatně prokazatelně přečkala nejméně jeden další požár domu, novodobý před 2. světovou válkou.

Protože přestavba domu ze závěru 17. století byla jistě ještě roubená, dá se předpokládat, že by jejím pozůstatkem mohla být roubená světnička vedle bývalé jizby v čele domu. Charakteristika jejího roubení z venkovní strany je obdobná jako u jizby, ale její další charakteristika (zejména typ stropu) je zatím neznámá. Důležitý detail pro posouzení vzájemného vztahu obou roubených částí domu, návaznost roubení v čelní stěně, je skryt za středním cihlovým pilířem v čele domu a z interiéru světničky nebylo sondování možné. Proti uvedenému stáří světničky se ale zdají svědčit náznaky písemných pramenů, které u charakteristik výměnků uvádějí od závěru 17. století až do konce 18. století bydlení odstupujících hospodářů snad přímo ve světnici s rodinou mladého hospodáře, což se ale při zámožnosti

statku zdá stěží pravděpodobné. Světnička vedle velké světnice, kterou bychom raději kladli už do starší stavební fáze, je poprvé výslovně a jasně zmiňována až v polovině 19. století (1849).

Pro barokní přestavbu domu poskytl dendrochronologický rozbor pouze jeden (a ne zcela jistý) opěrný bod, a to skutečně z roubené stěny světničky, kde byl jeden z kmenů snad kácen roku 1777. Pokud je toto datování správné, mělo by spíše znamenat, že byla v té době světnička snad jenom vyměněna, protože po boku takto vysoké světnice a při bezpochyby dvoutraktovém řešení zadní hospodářské části domu, běžném ve větších vysočinských usedlostech už ve 2. polovině 17. století, by tu světnička měla být již dříve. Logicky by snad měla sloužit spíše pro bydlení výměnkářů, ale písemné zprávy vytrvale a kupodivu hovoří (až do začátku 19. století!) o bydlení výměnkářů přímo ve světnici. Možná ale, že to naopak znamenalo větší pohodlí a soukromí pro mladší hospodáře, kteří mohli spát právě ve světničce.

Velká klasicistní přestavba

Přestavba, jejímž výsledkem je dochovaná střední a zadní hospodářská část domu, se musela realizovat někdy v průběhu 1. poloviny století (nejspíše ve dvacátých až třicátých letech), tedy za dlouhého a zřejmě úspěšného hospodaření Jana Anderleho. Vodítkem pro datování jsou některé architektonické články a detaily, zvláště oba vstupní portály s charakteristickými dveřmi, klenební konstrukce (zejména valená klenba se zrcadlem a pětibokými výsečemi) a řada dveří v patře, dochovaných včetně doprovodné zámečnické práce. Valená klenba se styčnými trojbokými výsečemi (přední chlév, v komunikačním uzlu v síni dokonce ve variantě ploché klenby křížové) působí pro tuto dobu už poněkud archaicky, ale uplatňovala se vedle oblíbenějších a modernějších plackových kleneb až do této doby i jinde.

Jasným potvrzením toho, že klasicistní přestavba uvedla dům do dnešní patrové podoby včetně nezvyklého dispozičního řešení, je právě charakteristika výměnku, zapsaná roku 1849. Z ní je patrné, že dodnes dochovaný

sled světniček a komor v přední části patra byl součástí výměnku, který tak vlastně blokoval schody do patra ve vstupní síni. Proto musela zřejmě sloužit vedlejší místnost ve třetím půdorysném dílu domu jako další síň s druhými schody, které teprve mohly sloužit rodině hospodáře k přístupu do komor v zadní části patra. Tato místnost s druhými schody je shodou okolností nejvíce postižena novodobými úpravami; bez odkryvů není zřejmý ani charakter odstraněné klenby v zadním chlévě. Součástí přestavby domu v 1. polovině 19. století byl také rovnoměrný rastr stropních trámů v patře, který se i přes následný požár dochoval včetně těch trámů v přední části domu, které kvůli rovnoměrnému nasazení krovu volně obkračovaly blok staré jizby nad jejím stropem.

Dendrochronologie toto datování i rozsah přestavby potvrdila v celém rozsahu, když poskytla data z prvních tří desetiletí 19. století ze všech předpokládaných míst (včetně výměny spodních vrstev trámu v obytné místnosti). Protože u žádného z těchto vzorků nebyl zjištěn poslední letokruh, proběhla přestavba nějakou dobu po nejmladším datování, tedy asi na začátku třicátých let.

Novodobé zásahy a úpravy

Kromě drobných zásahů, které v domě probíhaly průběžně i ve 2. polovině 19. století (z této doby mohou být např. vstupní dveře do velké světnice), byl dům postižen dvěma ničivými zásahy - požárem před 2. světovou válkou a úpravami v době socialistického zemědělského hospodaření. Požár zřejmě zničil celou střechu a přispěl napadáním hořícího krovu k dalšímu stlačení starých roubených stěn bývalé jizby. Oprava byla ale naštěstí pro jizbu provedena velmi úsporně - představením mohutných zděných pilířů, na které byla usazena obkračující konstrukce nového krovu (po sto letech tím byla stará jizba obdobným způsobem zachována již podruhé).

Novodobé úpravy pro dílnu místního JZD byly provedeny s příznačnou nevybíravostí, ale postihly naštěstí jenom částí zadní, zděné hospodářské části přízemí. Projevují se opticky zejména na nádvorním průčelí, kde

byly vybourány velké otvory pro plechová vrata do obou chlévů a vybourány či upraveny další otvory na průčelí i v interiéru.

Architektonické a památkové hodnocení

Na hodnoty domu je možno nazírat ze dvou hledisek - na dům jako na celek a na bývalou jizbu jako jeho nejstarší a nejcennější součást. Na domě jako celku je dominantní jeho klasicistní přestavba z 1. poloviny 19. století. Tato velká přestavba z doby, která je významná pro stavební proměnu našeho venkova, je dochována vlastně celá - nepatří k ní jenom přejetá starší obytná část a je překrytá mladší střechou.

Klasicistní stavební fáze je zajímavým a příznačným dokladem tehdejší časté stavební činnosti, kdy se domy zejména v bohatších usedlostech přezdívaly a stavěly se patrové (byť zejména tam, kde byly patrové již dříve). Také tento dům díky respektování staré obytné místnosti nadále setrval ve formaci jen zčásti patrové. Vybaven byl, jak bylo v této době obvyklé, kvalitními doplňky, a to kamenickou i truhlářskou prací (dvojice kamenných vstupních portálů s dveřmi se skládanou lícovou stranou, interiérové dveře v patře, truhlářsky vybavené niky). Zejména menší světničky a komory v patře v oblasti výměnku nad kuchyní mají zcela autentické interiéry, díky specifickým doplňkům i s výrazným výtvarným charakterem (niky, lavice nad klenbou pece).

Klasicistní přestavba domu je zajímavá i typologicky jako smíšená komorová a chlévní dispozice (ze síně se zřejmě dalo projít i do chléva, i když právě tato situace není dnes kvůli novým úpravám zcela zřejmá). Jakousi zvláštností této přestavby byly situace dvou síní se dvěma schodišti do patra, podmíněná zřejmě tehdejší situací v rodině. Stalo se totiž, že výměnek, byť dosti nepohodlně umístěný v patře, zablokoval vlastně jádro dispozice a vynutil si zřízení dalšího prostoru s funkcí síně včetně druhého schodiště. Na svém tradičním místě ale zůstaly další základní prvky dispozice - světnice a kuchyně, která byla rovněž vybudována nově s typickým klenebním aparátem, ale ještě s otevřeným dymníkovým ústím komína. Umístění kuchyně ve vedlejším traktu je typicky vysočinské. Umožňuje vytvořit průchozí síň, byť v tomto případě zúženou na pouhou chodbu.

Předválečný požár byl pro dům jistě nešťastný, ale jeho důsledkem bylo vlastně zafixování starobylé obytné místnosti na další období. Úprava je zajímavá tím, že vlastně ve zděném materiálu a tudíž v poněkud nezvyklé formě s masívními pilíři kopíruje starší způsoby řešení téhož problému - vysoké obytné místnosti v domech 17. a 18. století se také kvůli zapojení pod průběžný krov obkračovaly, ale konstrukce byla dřevěná.

Hlavní obytná místnost domu, stavěná v závěru středověkého období ještě se stavebním charakterem dymné jizby, byla v době své identifikace jednou ze tří známých existujících místností tohoto typu ve vesnickém prostředí. Dnes je počet zjištěných vesnických místností s horními větracími okny již větší, ale i přesto jsou všechny tyto naše nejstarší vesnické domy památkami, jejichž význam přesahuje hranice regionů, ve kterých se nacházejí.

Směrnice pro úpravy

Způsob prováděných úprav bude samozřejmě vždycky do určité míry záviset na způsobu využití objektu. Přesto je ale možné vytyčit alespoň zásady takového přístupu, který by respektoval památkové hodnoty stavby.

Vnějšek domu

Úpravy by měly respektovat základní vývojovou charakteristiku domu, tedy zděný klasicistní a z větší části patrový dům s unikátní pozdně středověkou obytnou místností a s novodobým krovem, provedeným po předválečném požáru. V zásadě není žádný rozumný důvod pokládat kteroukoli z těchto historických etap za nežádoucí a nahrazovat ji novou historizující úpravou.

Takovouto averzi pocít'ujeme jenom vůči posledním zásahům z období kolektivizace zemědělství, kterými byly některé části stavby pouze poničeny bez odpovídající tvorby nových hodnot. Toto hodnocení se týká kovových přístřešků, obou dílenských vrat a několika otvorů (luxfery a stojatě obdélné okno v bývalé druhé síni, skříň elektrických rozvodnic). Způsob úprav by měl vycházet především ze stavu před provedením posledních zásahů, který si majitelé usedlosti jistě ještě pamatují, a měl by samozřejmě brát ohled na nové využití.

Kromě zmíněné nápravy nejmladších nežádoucích zásahů může mít úprava průčelí charakter opravy, respektující dochovaný stav. Složitější, ale potřebné bude jenom doplnění hliněné omazávky na roubení, protože omítka by ze dřeva dříve nebo později odpadávala a její připevnění na rákos či pletivo by zase znamenalo nežádoucí, zbytečné a pracné otloukání zachované omazávky. U oken bývalé hlavní obytné místnosti je rozumné respektovat dochované umístění, velikost a případně i členění, protože obnova některé z dřívějších situací by dále narušila soudržnost roubených stěn.

Náročnější, spíše restaurátorská by měla být oprava obou bohatě členěných klasicistních vstupních dveří.

Úpravy interiéru

V zadní polovině přízemí převažují i uvnitř zásahy, spojené s nápravou nejmladších úprav. Jejich charakter bude závislý na způsobu nového využití - může např. nastat situace, kdy by bylo žádoucí obnovit i klenbu v zadním chlévě, ale není to příliš pravděpodobné. V každém případě by se však úpravy měly využívat k doplňování informací o stavebních dějinách domu - tj. při úpravách třeba právě v zadním chlévě by bylo potřebné zdokumentovat stopy po odstraněné klenbě a upřesnit tak celkovou představu o velké klasicistní přestavbě domu. V přední části patra jsou světničky a komory dochovány ve stavu do té míry autentickém, že by měly být upravovány co nejcitlivěji (viz závěrečné odstavce o možnostech využití).

V přední části přízemí jsou kromě hlavní obytné místnosti ještě dva cenné prostory - světnička a bývalá kuchyně. U světničky se zatím nemohlo zjišťovat, do jaké míry je pod omítkou dochována případná starší pohledová úprava roubených stěn a také stropu. Ten je jistě trámový, ale se zatím neznámým druhem záklopu. V tomto směru by bylo potřebné průzkum ještě doplnit. V kuchyni by bylo žádoucí uvolnění jejího relativně velkorysého prostoru, předěleného dnes chodbou ke světničce, a pokud možno i uvolnění dodatečně zazděného širokého dymníkového ústí komína. Oboje samozřejmě záleží na stanovisku majitelů objektu a způsobu budoucího využití těchto prostor.

Hlavní obytná místnost

Mimořádná památková hodnota tohoto prostoru a hlavně jeho dochované starší části by měla zřejmě vést ke snaze tento prostor včetně jeho původního vzhledu znovu uplatnit. To je ale komplikované tím, že relativně neporušená stará horní část prostoru je odlišná od části spodní, kde bylo dřevo vícekrát po částech vyměňováno (navíc později už s vědomím, že

nebude viditelné). Trámy ve spodních částech stěn jsou tudíž vesměs dodatečně ztesávané, různého původu a jsou tu i stopy posuvů a úprav okenních otvorů.

Tato situace zřejmě vede k metodicky problematické, ale v tomto případě zřejmě oprávněné verzi zčásti analytické, v horní a dolní části prostoru odlišné úpravy. Doporučujeme proto úplné odhalení, tj. sejmutí dodatečných omazávek na horní části stěn (zhruba nad okny). Tady by se měla ponechat, případně konzervovat a doplnit či obnovit původní úprava hliněného spárování mezi nehraněnými trámy. Ve spodní části stěn by se mohly omazávky opět doplnit a před tím vyměnit či nahradit vyzdívkou nejvíce narušené části. To se týká zejména provizorní náhrady části stěny u dveří do světničky, provedené ze svisle kladených trámů různého původu. V tradičním koutě topeniště by se měla postavit pokud možno historická kamna, vytápěná nejlépe tradičním způsobem ještě z kuchyně. To už ale závisí na zásadním rozhodnutí o způsobu využití přední části domu (viz dále).

Možnost zpřístupnění přední části domu

Mimořádná hodnota přední obytné části domu, kde se kromě unikátní obytné místnosti dochovala i velká tradiční kuchyně, a zajímavě klenutá vstupní síň s výtvarně nejhodnotnějšími detaily - oběma klasicistními vstupními dveřmi, by v ideálním případě zasluhovala zpřístupnění formou malého muzea se základní instalací tradičního obytného interiéru bohatší usedlosti na Vysočině. Pro případnou realizaci takové myšlenky dává shodou okolností určité možnosti specifické dispoziční uspořádání přední části domu, vzniklé při přestavbě v 1. polovině 19. století. Existence dvou síní se schody do patra by totiž umožňovala provozní oddělení přední části domu počínaje průchozí síní. To se vlastně může týkat i přední části patra, napojené klenutými schody ze síně. Tři malé místnosti v patře přístupné těmito schody jsou opět shodou okolností vlastně intaktně dochované interiéry z 1. poloviny 19. století a kdyby se k nim napojila ještě čtvrtá nevelká a obtížně využitelná komora nad přední částí síně (s malým okénkem do dvora, odhaleným větracím otvorem z bývalé jizby a rubem klenutého schodiště,

který zabírá více než čtvrtinu její plochy), zachovaly by se a zpřístupnily historicky nejcennější a přitom jinak obtížně využitelné prostory.

Toto všechno by bylo možné zejména proto, že větší zadní polovina přízemí může fungovat vcelku samostatně případně i včetně nového samostatného vstupu (který by byl ze dvora do druhé síně ve stěně, která je do značné míry rozrušena posledními úpravami a bude se opět upravovat). Díky druhým schodům se tato možnost týká i příslušné větší zadní části patra, takže provozní oddělení přední části domu nebrání vcelku libovolnému využití větší zadní poloviny domu v přízemí i v patře.

V zadní části objektu je dokonce možné si dobře představit i obytné využití formou komfortního rodinného domu třeba i včetně zobytnění velkého chléva (a případně s garáží v zadním chlévě, poničeném dílenskou přestavbou). V západním zahraničí takto vcelku běžně fungují starobylé domy (byť zpravidla v obecním majetku), kde bývá zčásti malé místní muzeum a zčásti různě využívané prostory včetně pronajímaných bytů.

Texty k fotografiím

Snímky z roku 1991, exteriéry.

1. Celkový pohled na dům od západu.
2. Pohled na přední část domu od jihu, ze silnice.
3. Přední část nádvorní strany domu.
4. Detail nároží hlavní obytné místnosti.
5. Boční stěna hlavní obytné místnosti.
6. Detail rohové vazby roubení u světničky.
7. Roubená část boční stěny světničky.
8. Detail roubení, omazávky a omítky u světničky.
9. Klasicistní portál s dveřmi v zadní podélné stěně domu.

Hlavní obytná místnost.

10. Pohled od vstupu.
11. Vstupní dveře.
12. Sondy vpravo u dveří.
13. Sondy nade dveřmi.
14. Zbytek okna vlevo v čelní stěně.
15. Povaly stropu nad koutem bývalého topeniště s odřezanými zbytky trámkových stojek.
16. Střed boční nádvorní stěny s odkrytým rozhraním spodních mladších a horních starých trámů.

Snímky z roku 1993, hlavní obytná místnost.

17. Celkový pohled od vstupu.
18. Kout bývalého topeniště.
19. Celkový pohled od čela ke vstupu.
20. Odkryv nad vstupními dveřmi.
21. Odkryv nad vstupními dveřmi, detail.

22. Secesní patronový vlys pod stropem.
23. Zbytek polenice nad levým oknem nádvorní stěny.
24. Sonda ve střední části nádvorní stěny.
25. Část zárubně staršího okna u levého okna v čelní stěně.
26. Odkryv mezi oběma čelními okny, ve spodním původním trámu s ozubem pro osazení zárubně bývalého horního větracího okna.
27. Detail pravého okraje ozubu.
28. Vnější sonda na druhý okraj ozubu.
29. Vnitřní nároží u světničky se svislou spárou v hliněné omazávce.
30. Stojaté trámy v mladší výplni u dveří do světničky.
31. Světnička - kout se vstupy.
32. Pohled do severního koutu světničky.

Hospodářská část přízemí.

33. Pohled do síně od vstupu ze dvora.
34. Opačný pohled, ke vstupu.
35. Chodba za síní k zadním klasicistním dveřím.
36. Chodba přes kuchyni, pohled ke světničce.
37. Zazděné ústí bývalého bývalého komína nad chodbou, vestavěnou do kuchyně.
38. Prostor klenutého chléva v zadní části přízemí.

Patro.

39. Vyústění předních schodů do horní světničky.
40. Komora za hlavním komínem.
41. Komora v čele domu, nad světničkou.
42. Vyústění druhých schodů do patra.
43. Dělicí roubená omazaná příčka mezi komorami na nádvorní straně patra.
44. Zadní komora v patře s komínem a zárubní do prostoru nad chlévy.
45. Prostor nad klenbou velkého chléva.
46. Vstup do komory při zadní podélné stěně domu.

47. Komora s dveřmi ve nádvorní stěně nad předními schody.
48. Komora nad předními schody - okno do dvora.
49. Táž komora - rub klenutých předních schodů.

Krov.

50. Celkový pohled do přední části krovu.
51. Rub stropu nad hlavní obytnou místností.
52. Konec trámové stojky v hliněné omazávce stropu.
53. Kout u komína s ohořelým vazným trámem.
54. Horní část omazaného roubení přilehlé komory nad povalovým stropem hlavní obytné místnosti v koutě u komína.

Obsah

Dějiny usedlosti podle písemných pramenů	2
Prameny	6
Ikonografie	6
Plány	6
Literatura	6
Architektonický rozbor	7
Situace	7
Průčelí	7
Přízemí	8
Patro	9
Podkroví	11
Průzkum obytné místnosti	12
Vstupní stěna	12
Nádvorní stěna	12
Čelní stěna	12
Stěna ke světničce	13
Strop	13

Shrnutí stavebního vývoje	14
Poznámka	14
Nejstarší stavební etapa	14
Zbytek barokní přestavby	15
Velká klasicistní přestavba	15
Novodobé zásahy a úpravy	16
Architektonické a památkové hodnocení	17
Směrnice pro úpravy	18
Vnějšek domu	18
Úpravy interiérů	18
Hlavní obytná místnost	18
Možnost zpřístupnění přední části domu	19
Texty k fotografiím	20
Snímky z roku 1991, exteriéry.	20
Hlavní obytná místnost.	20
Snímky z roku 1993, hlavní obytná místnost.	20
Hospodářská část přízemí.	20
Patro.	20
Krov.	21

Vračovice čp. 2

okres Ústí nad Orlicí

Stavebně historický průzkum

Zpracovali: PhDr. Martin Ebel (dějiny usedlosti)
 ing. arch. Zuzana a Jiří Syroví
 doc. ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.

Spolupráce: ing. Jiří Bláha
 ing. Lucie Schenková
 Radim Urbánek
 PhDr. Mirka Cejpová

Vračovice - Brno - Praha, 1993 – 94, 2000

